

VI. FEJEZET.

A Nagykeresér kismemesi falvai.

A megye déli részén, a két Körös között elterülő síkság már felületes szemlélésre is egészen más jelleget mutat, mint a Sebeskörös vonalától északra fekvő terület. A mai térképen is szembeötlik a nagyhatárú falvak között szétszórt sok tanya és puszta. A puszták nagy része az egész középkoron át lakott község volt. Lakóikat csak a XVI—XVII. századi háborúk űzték szét a világba. Azonos jellegűeknek látszanak ezek a földrajzilag is zárt tömböt alkotó falvak, melyek szűk határukkal, kisbirtokos nemes lakóikkal meglehetősen élesen válnak el egyrészt a hegyek alatt elhúzódó püspökségi és káptalani, másrészt a két Körös partján elterülő nemzetségi nagy- és középbirtokoktól. A falvak jellege az okleveles anyagot ért hihetetlen mértékű pusztulás következtében, sajnos, csak feltételesen határozható meg. Legtöbb hasonlóságot az ú. n. kismemes-vidékekkel mutat, de nem azonos az eddig ismert ilyen közösségekkel.¹ Ezek is kishatárú, sűrűn egymás mellé épült telepek, melyek állandóan osztódtak többnyire a falu nevét viselő és azzal rokon családok között. A középkor végére a szegényedés következtében egyes községek eljutottak a fejlődésnek arra a fokára, amelyen az egész falu egymással rokon szegény kisbirtokos nemesek közösségévé válik. A mellékelt vázlat szerint észak-déli irányban az Ugra melletti Fancsika tanya és Erdőgyarak, kelet-nyugati irányban pedig Görbed és a Sarkadkeresztúrral szomszédos Nyék puszta jelölik az egységes terület legtávolabbi kiterjedését. A zárt tömbbe csak Madarász és Szalonta nyúlik be idegen sávként.

A belényesi hegyvidéken kívül a megyének éppen erre a vidékére rendelkezünk a legkevesebb okleveles adattal. Különösen áll ez a XIV. század előtti időre, bár a középkor későbbi századaiból is csak nagyon szórványosan maradtak fenn oklevelek és nincs semmi remény, hogy valahonnan jelentősebb mennyiségben adatok kerülhetnének elő. A XVI. század közepétől állandósult török pusztítás a régi falvakat teljesen eltörölte a

¹ V. ö. Szabó: Ugocsa. „A kismemesi vidék” c. fejezet. 75. és k. l.

föld színéről és a földönfutóvá lett kisbirtokosok oklevelei gazdáikkal pusztultak, vagy menekülés közben kallódtak el. Azonban a gyér adatokból is látszik, hogy a községek között minden hasonlóságuk mellett lényeges különbségek voltak. Így mindjárt az eredetük sem azonos. Volt olyan falu, melynek birtokosai eredetileg messze kimagaslottak a kisbirtokos környezetből s csak a középkor végére szegényedtek el. Több telep az illető család ősi szállásbirtokának látszik, viszont olyan községekről is tudunk, melyeknek lakói eredetileg várjobbágyok voltak és később királyi adományból kerültek első birtokosaik kezébe.

A különböző eredet és a helyenkint jobban ható erők következtében társadalmi téren is eltérések figyelhetők meg. Egyes falvak nemes lakói szerencsés házasságok, esetleg valami újabb adomány következtében nem szegényedtek el, s a községben a birtokos családok mellett jobbágyok is éltek. Másutt ellenben a nemesek annyira elszaporodtak, hogy a szegényes megélhetéshez községük egész kis határára szükségük volt és a kiszorított jobbágyok telkeit is az utódok foglalták el. A tömb szélén fokozott mértékben érvényesülő hatások, különösen a szomszédos egyházi és nemzetségi nagybirtok vonzóereje, leszakítottak néhány községet a kismemesi fejlődés útjáról, de a nemesség erejét mutatja, hogy ugyanakkor eredetileg más jellegű községeket át tudott formálni a maga arcára. Veszteséget elsősorban az egyházi nagybirtokkal szemben szenvedtek. Így kapcsolódott ki közülük Andacs, Begécs, Péterháza és Nagyradvány, melyeket a váradi püspökség, illetve káptalan uradalma szívott fel, Győr pedig a váradhegyfoki premontreieké lett. Nyereségüknek a korábban jobbmódú középbirtokos falvaknak a kismemes életformához való áthasonulását könnyelhetjük el. A Vásáriak és falvaik átvedlésére gondolunk.

Bár az okleveles adatok nagy hiánya miatt az egyes községek és az egész kisbirtokos osztály eredetét nem tudjuk körvonalozni, néhány község tipikus fejlődése mégis megvilágítható.

A falucsoport legnyugatibb tagja Nyék, a települések korai rétegéből való. A X—XI. század fordulóján kellett keletkeznie és első megülői a Nyék törzs idevetődött töredékéből kerültek ki. Nevével 1214-ben találkozunk először.² Ekkor három idevaló ember felett a bihari ispán udvarbírája ítélt, ami arra mutat, hogy lakói a királyi vár népei voltak. A községről csaknem két évszázad múlva hallunk ismét.³ Birtokosai akkor három, egymással szoros vérségi kapcsolatban álló család tagjai. Az oklevél nem hagy kétséget aziránt, hogy e családok birtoklása nem új adományon alapszik, hanem legkevesebb három

² VárReg. 109.

³ 1401: Dessewffy cs. margonyai ágának lvt. a M. Nemzeti Múzeumban.

nemzedékre nyúlik vissza. Eszerint az 1401-ben Nyéken birtokosok ősei a XIII. század végén is magukénak mondták a falut. Azt hisszük, hogy hasonló esetek ismerete alapján nem tűnik túlmerésznek az a feltevés, hogy a XV. századi nemes birtokosok az említett XIII. század eleji királyi várszervezetbe tartozó előkelőbb elemek leszármazottai, akiket a XIII. századi nagy átalakító erők ragadtak magasabb társadalmi osztályba. Az utódok állandó szegényedésére mutat, hogy 1492-ben már

6. sz. vázlat.

csak két lakott és egy elhagyott jobbágytelek a Csegődi testvérek itteni jussa.⁴ 1507-ben a herpai kismemes Bene és Csete familia kapcsol belőle egy részt birtokához,⁵ 1523-ban pedig időközben elpusztult és részben elidegenített határa ismét egy kézbe kerül és ezzel kiválik a kismemesi falvak közül.⁶

Mezőgyán multjának vizsgálata a kismemesi falutömb összetételét más oldalról világítja meg. A szokatlan falunév jelenlegi felfogás szerint vallon eredetű és megalapítói XI—XII. századi flandriai vallon telepesek voltak.⁷ Forrá-

⁴ Mérey, F. I. No. 67.

⁵ Dl. 26670.

⁶ Muz. törzs. 26.

⁷ Karácsonyi J.: Gyán. (M. Ny., 1923. 27. és k. 1.) — E. Németh: Les colonies françaises de Hongrie. (Études Françaises. No. 15.) Szeged, 1936. 45. és k. 1. — Ugyanerről Bárczi G.: A magyar nyelv francia jövevény szavai. (Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve. I. 12. I. a.) Budapest, 1938. 5. l.

sainkban először két más társával, a későbbi Köte- és Vizesgyánnal együtt 1214-ben tűnik fel.⁸ Lakói akkor a bihari ispánnak descensussal tartozó jobbágyfiúk, míg a későbbi Kötegyánon a „szent király jobbágyfiai”-nak nevezett réteg, Vizesgyánon pedig várnépek éltek. Az egykor minden bizonynyal fajilag is közös eredetű községek lakói a várszerkezet három egymás felett álló társadalmi fokán állapodtak meg. Ez a szétválás későbbi fejlődésükön is meglátszik. A „szent király jobbágyfiai”-tól lakott Gyánt — a mai Kötegyánt, — már 1229-ben Szabadgyánnak hívják s lakói falujuk egyháza felett kegyúri joggal rendelkeznek.⁹ Ezek a XIII. századi nagy átalakulás után a nemesek közé kerültek, éppen úgy, mint a mezőgyániak is, míg a várnépek Vizesgyánja a váradi egyház birtokába jutva jobbágyközség lett. Egyedül itt látszik teljes bizonyossággal az az út, mely a kismanesség legalább egy részének az eredetéhez vezet. Bár a mezőgyáni nemesek terebélyes családfáját szoros kapcsok fűzték a vidék kisbirtokos familiáihoz, mindvégig megmaradtak a jobb helyzetben levő családok között.

Ismét más utat tett meg Mezőtarcsa. 1275-ben V. István király a váradi püspök gazdasági tisztjeinek (comites officiales) Móricnak és Andrásnak adományozta, minden bizonynyal a bihari vár földjéből.¹⁰ Több, mint száz év elmúltával már itt is kisbirtokos nemeseket találunk.¹¹ Sajnos, nem tudjuk kimutatni a püspök szolgálatában állott két adományos és a XV. századi birtokosok között a rokonságot. A község és a királyi uradalom kapcsolata mellett bizonyít a várjobbágy eredetű Hodosi Jakó család őseinek, Chaz fiainak itteni birtoklása. Ezek 1318-ban Ivánka váradi püspöknek és testvérének adták el birtokukat,¹² mely utóbb a kötegyáni nemesek kezébe került,¹³ kik Kötetarcsát telepítették rá. Ez a falu annyiban különbözött az anyaközségtől, hogy gazdái jó anyagi helyzete miatt csak jobbágyok lakták.

Hasonlóképpen királyi adományból juthattak földjükhöz a többi kismanes falutól távolabb fekvő Jánosd és Görbed lakói.¹⁴ A két előretolt magyar telep lakóit a legszorosabb rokoni kapcsolatok fűzték össze. Még a falvakban levő templomok kegyurasága is közös volt, t. i. a jánosdiaknak részük volt a görbedi eklézsia feletti ius patronatus-ban s fordítva is.¹⁵

⁸ VárReg. 97.

⁹ VárReg. 361.

¹⁰ 1278: Wenzel, IV. 98. l. — Az eredetin 1275 van. (Akad. II. dob.)

¹¹ 1400: Akad. X. dob. (1406. é. a. i.)

¹² Váradi kápt. lvt. No. 407. IX. (Bunyitay jegyz.) — L. Bunyitay, II. 46. l.

¹³ 1407: Zichy, V. 515. l.

¹⁴ Bunyitay, III. 364. l.

¹⁵ 1340: Váradi kápt. lvt. (Bunyitay jegyz.)

A magyarságnak keletebbre húzódásával talán, mint örök kerültek a Gyepes partjára még a XI. században. Nagymérvű elszegényedésük már a XIV. század közepén tapasztalható. 1355-ben Csán unokái „nobiles de comitatu Bihoriensi” előnyösebbnek tartották görbedi és jánosdi részeit a váradi püspök Tenkén és Péterházán levő, eddig az officiálisok által lakott két kuriális telkéért elcserélni s vállalni a tized fizetését.¹⁶ Így az egyházi nagybirtok a határ egy részét elfoglalta, de a megmaradt rész tovább őrizte kismemesi jellegét, mely valószínűleg conditionarius¹⁷ eredetű volt.

Királyi várbirtok volt Varsány és Remete is. Az előbbi megtelepülése a törzsszervezet bukásának korára a X—XI. század fordulójára tehető, az utóbbi legkésőbb a XIII. század elején keletkezett. A királyi gazdaságból mindkét falu a Hodosi Jakókhöz került.¹⁸ A kismemesi fejlődés alapjai tehát adva voltak, de a birtokosoknak a helyzete más irányt adott az alakulásnak. Azok ugyanis a megye északi részében a királytól nagyobb összefüggő területet kaptak, melynek segítségével a jómagukbíró középbirtokosok¹⁹ közé sikerült bejutniok, s mért déli birtokaikon nemigen tartózkodtak, a két falu mindvégig jobbágy község maradt. Ugyancsak várföld volt az a terület, melyen a XII. század második felében Sarkadösi, a XIII. század vége felé pedig Méhkerék kialakult. 1220-ban Ósi lakói, legalább részben, a bihari várszervezethez tartoztak.²⁰ A királyi népek közül emelkedhetett ki az a Lél, aki Ósit a mondott század derekán adományul kapta és akitől a Méhkeréki és Ósi kismemesek származtatták magukat.²¹ Már az új birtokosok telepítésének tartjuk Méhkeréket, mely a feketekörösmenti nagy erdőségbe épült. Lél utódainak elterebélyesedett fája az eredeti birtokot hamarosan betöltötte; elszegényedésükre már a XIV. századból vannak adataink.²² A XV. századtól kezdve a két falu lakossága majdnem teljesen nemes, köztük alig néhány jobbágy-család tengeti életét.

Érdekes a változás, melyen az eredetileg más jellegű Vásári, Csegöd és Erdőgyarak mentek keresztül. Ezek talán nemzetségi birtokok voltak. 1290-ban László vajda fia László Bulder-i Mihály fia Péternek adta az elnéptelenedett Vásári birtokát.²³ Földjét az új adományos betelepítette és a közsé-

¹⁶ Anjou, VI. 359. l.

¹⁷ A helyi nemességre l. Fekete Nagy A.: Országos és particularis nemesség. (Domanovszky Emlékkönyv, 159. és k. l.)

¹⁸ 1318: Varadi kápt. lvt. No. 407. IX. (Bunyitay jegyz.). V. ö. Kniezsa i. m. 371. l.

¹⁸ L. az Adattárban Hodos, Kovácsi, Kágya alatt.

²⁰ VárReg. 240.

²¹ 1359: Akad. VI. dob.

²² 1364: Akad. VI. dob.

²³ H. O. VIII. 291. l.

geket még a XIV. század közepén is teljesen jobbágyok lakták.²⁴ A következő században azonban az egyre szaporodó és a kisnemes családokkal erősen keveredő utódok egészen elárasztották a falvakat. A leánynegyedek révén rohamosan csúszott ki a föld a Vásáriak talpa alól, helyüket a szegény rokonok foglalták el. A középkor végére már alig volt jobbágy a községekben s elszegényedett gazdáik a kisbirtokosokhoz tartoztak, igaz, elitjüket képezve.

Egészen más fejlődésen ment át Marcelfalva. Nevével először az 1291-iki püspöki tizedjegyzékben találkozunk „villa filiorum Marcelli” formában.²⁵ Mivel ekkor már egyházashely, arra következtetünk, hogy eredete korábbi időbe nyúlik vissza s a később állandósult Marcelfalva elnevezés csupán egyik XIII. századi birtokosának emlékét őrizte meg. Legközelebbi adatunk a falura 1412-ből van, amikor több rokon-család osztokodik rajta, de a leszármazókban még ekkor is élénken él a falunak nevetadó közös őstudata.²⁶

A Sarkad és Kötegyán körüli községeknek az eredete bizonyíthatólag egy volt a kisbirtokos falutömbbel, mégis a középkor későbbi szakában attól teljesen eltérő irányban fejlődtek. Kötegyánról már említettük, hogy XI—XII. századi vallon település, lakói pedig 1214-ben a királyi népek „szent király jobbágysai”-nak nevezett rétegéhez tartoztak.²⁷ Ezek közül származtak a kötegyáni nemesek, akik a királyi uradalom összeomlásakor tekintélyes birtokokhoz jutottak, elsősorban a Feketekörös szögletében. Ekkor kaphatták a XII. századi megülső Sarkadot. Birtokaik határába ők telepítették Écset és Olyt a XIV. század közepén, illetve XIV—XV. század fordulóján. De Arad és Zaránd megyében is szereztek fekvéseket, úgyhogy falvaikban végig erős jobbágy réteg élt. A földesurak rokoni kapcsolatai a községeket a Feketeköröstől délre fekvő középbirtokokhoz fűzték²⁸ és így azok átmenetet alkottak a kisbirtokosság és a feketekörösmenti nemzetségi települések között.

Igyekeztünk megismerni a kisbirtokosság összetevő elemeit, megkíséreltük rámutatni azoknak a különbségeknek a magvára, melyek az egyes falvak között mutatkoznak. A többi falu a megismert típusok valamelyikéhez csatolható. Mint láttuk, a községek megtelepedési időpontja között nagy különbségek vannak. Némelyik falu gyökere visszanyúlik a honfoglalás utáni századba. Az első biztosabban meghatározható tele-

²⁴ 1347: Bölöni.

²⁵ Jakubovich, 358. l.

²⁶ Dl. 9880.

²⁷ VárReg. 97.

²⁸ Emelkedésükre és társadalmi helyzetükre jellemző, hogy Márki Sándor (Arad megye és Arad sz. k. város története. Arad, 1892. II. 1. köt. 358. l.) a Becsegergely nemzetségből próbálja őket származtatni.

pek: Nyék, Keszi és Varsány, melyeket a X—XI. század fordulóján ültek meg az egyes törzsek szétszóródó töredékei.²⁹ A XI—XII. századból származik Mező- és Kötegyán. A különböző településrétegeket még akkor sem tudnók egymástól pontosan elválasztani, ha erről a vidékről igen gazdag okleveles anyag maradt volna fenn, mivel sok falu még az írásbeliség elterjedése előtt kialakult. A szegényes levéltári adatok alapján pedig nem tehetünk egyebet mint, hogy igyekszünk különválasztani a legkorábbi településeket a későbbiektől és hozzávetőlegesen meghatározni az egyes falvak helyét a fejlődés időrendjében.

A települések zöme a XIII. századnál idősebb és létrehozójuk főként a királyi hatalom lehetett. Ezek a falvak a már felsorolt öt községen kívül: Andacs, Begécs, Csömek, Geszt, Görbed, Erdő- és Mezőgyarak, Ilye, Jánosd, Meggyes, Sarkad-ösi, Nagyradvány, Sarkad, Solymos, Vásári. Majdnem ugyanennyire tehetjük a XIII. században keletkezett községek számát. Ez annál feltűnőbb, mert Biharban a síkföldi települési területen a XIII. századra a falvak már kialakultak és a népesítés főként a tatárjárás alatt elpusztult telepek újraépítésében merült ki. Ezt a jelenséget így magyarázhatjuk: Mivel a kishemesség birtokának zöme várföld volt, a királyi ispánság bomlásával egy-egy falu határán több adományos osztozott és minthogy ezek többnyire vagyontalanok, az egyes darabokon valami településféle kialakulása hamarosan megindult. (L. Péterházát!) A magyarázat természetesen nem egészen megnyugtató. Talán a mocsaras és nagy részében erdős terep is hozzájárult a település ütemének lassúságához. XIII. századi településnek tartjuk: Bagdot, Gyórt, Herpát, Iklódot, Kemeházát, Sarkadkeresztúrt, Marcelházát, Mátéházát, Méhkeréket, Papit, Pántot, Péterházát, Remetét, Sápót, Simonkereket, Sziltarcsát, Váttyont és Vémert. Még a XIV. században is jelentős népmozgalmat figyelhetünk meg. Az ekkor keletkezett községek száma alig marad el az előbbi csoporttól. Már teljesen a kishemesség alapításai és kétségtelenül a birtokok szokatlanul nagy osztódásának köszönhetik létüket. A nemesi vidék legszegényebb és legkisebb határu falvai ezek, ami érthető is, mert hiszen sűrűn települt terület legkésőbbi hajtásai. Már keletkezésüknél magukban hordták a pusztulás csíráit, ami be is következett, amikor a XVI. században rájuk szakadtak a nehéz idők. Nem véletlen, hogy ezekből a falvakból a török pusztítás után egyetlenegy sem épült újra. Csoportjuk tagjai a következők: Bogyiszlóháza, Csegőd, Écs, Kengyelszeg, Lapos, Kisradvány, Száldobágy, Kötetarcsa, Oly.

A kisbirtokos községek alapítóinak nemzetiségét kutatva a falunevek bizonyosságát kell meghallgatnunk. 48 falu közül

csak kettő (Mező- és Kötegyán) idegen nyelvű, hét pedig nem árul el határozott nyelvi sajátságokat, de hihetőleg szintén magyar.³⁰ A megye három Gyán nevű helységéről már többször mondtuk, hogy flandriai vallonok alapították. Elmagyarosodásuk útját mutatja, hogy lakóik 1214-ben a „szent király jobbágyfiai”-nak tartják magukat és a latin formában reánk maradt nevek között magyar személyneveket is találunk. (Forcos, Medue.) A környezetben a várbirtokok bomlásával merültek el véglegesen, amikor mind a három falu lakói más-más társadalmi rétegbe kerültek és egymástól távolodó utakon indulva el, külön népiségüket nem tudták többé fenntartani. A közös származás tudata a XIII. század elején még élt bennük, mert az egymástól távolfekvő községek együttesen védték birtokjogaikat.³¹ E két falun kívül a kisnemességben más idegen elem nem vehető észre. Az ismeretes földrajzi nevek egytől-egyig magyarok,³² tehát a vidék első és egyedüli megszállójának a magyarságot kell tartanunk. A személynevekből is hasonló kép bontakozik ki. 903 magyar névvel egy szláv és 257 bizonytalan áll szemben.³³ A helyes értékeléshez azonban tudnunk kell, hogy a bizonytalanokat a korai latin nevek nagy száma növelte ennyire. Egyedül Vásárin 42, Jánosdon 20, Erdőgyarakon 35 minősíthetetlen név van, míg az ugyanabban a névsorban előforduló nyelvi sajátságokat eláruló nevek kivétel nélkül mind magyarok. Bizonyos tehát, hogy e nevek viselői is magyarok voltak. Igazabb képet mutatnak a XVI. századi névsorok, melyekben 560 magyar névvel szemben 94 bizonytalan és egy szláv áll. Az idegenek a török pusztítás következtében vetődtek ide. Az utóbbi adatok a kisbirtokosság jobbágyaira vonatkoznak, amiből kitűnik, hogy azok sem voltak uraiknál kevésbé magyarok.

	Személynevek					Földrajzi nevek	
	Középkori		XVI. századi			M.	B.
	M.	B.	M.	I.	B.		
Andacs — — —	—	1	13	—	3	—	—
Bagd — — — —	12	2	6	—	3	—	—
Begécs — — — —	2	—	—	—	—	—	—
Bogyiszlóháza — —	6	—	—	—	3	1	—
Csegőd — — —	10	—	15	—	5	1	—
Csömek — —	1	1	33	—	5	1	—
Écs — — — —	—	—	9	—	—	—	—
Geszt — — — —	7	1	6	—	3	—	—

³⁰ Kniezsa I. szíves közlése. — Begécs, Csömek, Herpa, Iklód, Sáp, Váttyon, Vémer.

³¹ 1214: VárReg. 97.

³² Kniezsa I. szíves közlése.

³³ Kniezsa I. szíves közlése.

	Személynevek					Földrajzi nevek	
	Középkori		XVI. századi			M.	B.
	M.	B.	M.	I.	B.		
Görbed — — — — —	6	—	—	—	—	—	—
Erdőgyarak — — — — —	12	35	10	—	1	9	—
Mezőgyarak — — — — —	27	12	—	—	—	3	—
Kötegyán — — — — —	6	6	20	—	2	—	—
Mezőgyán — — — — —	13	6	16	—	—	2	—
Győr — — — — —	—	—	10	—	—	—	—
Herpa — — — — —	24	2	3	—	—	—	—
Nagyhomorog — — —	22	7	71	—	7	2	—
Iklód — — — — —	9	—	—	—	—	—	—
Illye — — — — —	—	—	10	—	1	—	—
Jánosd — — — — —	30	20	67	—	11	—	—
Kemenháza — — — — —	—	—	—	—	—	—	—
Kengyelszeg — — — — —	6	—	—	—	—	—	—
Sarkadkeresztúr — — — —	—	—	16	—	1	—	—
Keszi — — — — —	—	1	27	—	4	—	—
Lapos — — — — —	—	—	10	—	4	—	—
Marcelháza — — — —	8	—	13	—	5	3	—
Mátéháza — — — — —	1	—	—	—	—	—	—
Meggyes — — — — —	3	2	8	—	—	—	—
Méhkerék — — — — —	6	1	3	—	—	1	—
Nyék — — — — —	4	4	—	—	—	—	—
Oly — — — — —	—	—	—	—	—	—	—
Sarkadősi — — — — —	—	4	3	—	—	—	—
Papi — — — — —	2	—	—	—	—	—	—
Pánt — — — — —	—	—	1	—	—	—	—
Péterháza — — — — —	—	—	47	—	6	—	—
Nagyradvány — — — —	29	2	9	—	3	—	—
Kisradvány — — — — —	7	2	—	—	—	—	—
Remete — — — — —	1	—	12	—	3	—	—
Sarkad — — — — —	34	9	14	—	4	—	—
Sáp — — — — —	—	—	6	1	—	—	—
Simonkerék — — — — —	1	—	2	—	—	—	—
Solymos — — — — —	4	—	11	—	2	—	—
Száldobágy — — — — —	2	2	—	—	—	2	—
Kötetarcsa — — — — —	—	—	7	—	2	—	—
Sziltarcsa — — — — —	2	—	12	—	—	—	—
Varsány — — — — —	—	—	39	—	8	—	—
Vásári — — — — —	44	42	20	—	4	10	—
Váttyon — — — — —	—	—	4	—	—	—	—
Vémer — — — — —	2	1	7	—	4	—	—
	343	163	560	1	94	35	—

Ezek az adatok igazolják, hogy a kisbirtokos osztály és a falvaiban élő jobbágyság teljes egészében magyar volt. A XV—XVI. századi kép nem valami magyarabb vidékkel való keveredés eredménye, mert a családok egymással házasodtak össze és csak kivételes esetben kerültek rokonságba a Sebesköröstől északra lakó középbirtokos nemesekkel, de ez is inkább csak néhány jobb módú családnál következett be (pl. Vásáriak, Csegődiek). Meg kell azonban emlékeznünk a szomszédos területek kisnemességével való kapcsolataikról, melyek nem csupán társadalmi, hanem faji tekintetben is azonos elemek keveredését jelentették.

A megye határain belül hasonlóságot leginkább az érmelléki, illetve cserhádi szegény nemes falvakkal mutatnak. A szűkszavú okleveles adatokban is felismerhető azonos vonásokon kívül rokoni szálak is összefűzték a két falucsoport.³⁴ Amazokról tudjuk, hogy a szatmár-bihari egykori királyi, illetve királynői uradalom területén települtek meg, de a nagy- és középbirtok kialakulása után majdnem teljesen felmorzsolódtak.

A bihari kisnemes tömegek nem állottak egyedül. Mindkét falucsoporthoz a megye határán kívül hasonló vidékek kapcsolódtak. Északon a szatmári,³⁵ délen pedig a békési kisnemességgel érintkezhetek.³⁶ Ezeknek az ismerete után nem látszik olyan valószínűtlenül nagyoknak a bihari kisnemes falvak száma. Mivel szomszédos területekről van szó, fel kell tételeznünk, hogy nagyjában azonos erők működtek a közös életforma kialakításában. Nem lesz tehát felesleges figyelembe vennünk a békési, illetve szatmári kisbirtokosság eredetét. Békés vármegye monografusa 12 falut említ, amelyeknek lakossága teljesen vagy túlnyomórésztben kisnemes.³⁷ Ezek közül több várbirtok volt és egykor várjobbágyok lakták. A szatmármegyei, Biharral szomszédos kisnemes vidék falvai is királyi területen alakultak ki és ott is számolni kell a várszervezet előkelőbb elemeinek a nemességbe való emelkedésével. A bihari kisbirtokosság eredetét tehát a felemelkedő rétegekben kell keresnünk, amint hogy az ismertett típusok legtöbbször valóban valami kapcsolatot mutat a várbirtokkal.

A békési kisnemes falvak többségében a XVI. század közepére csak egytelkes nemesek éltek. A bihari fejlődés ebben eltérést mutat. Itt is nem egy község telítődött teljesen nemes lakossággal, a többségében azonban még mindig volt néhány jobbágy-család. Ha a török pusztítások nem jöttek volna közbe,

³⁴ Karácsonyi: Békés vm. II. 43. l. — Századok, 1888. 747. l. Jelentés.

³⁵ Maksai Ferenc Szatmár vm. betelepüléséről készített munkájának kéziratából.

³⁶ Karácsonyi: Békés vm. II. passim.

³⁷ Karácsonyi i. m. II. 43., 62., 63., 76., 94., 187., 194., 234, 237., 238., 240., 280. lapokon.

ezek a községek is kuriális falvakká váltak volna, mint ahogyan azokká lettek az ugocsai,³⁸ szatmári és békési hasonló jellegű települések. A háborúk azonban elseperték az apró telepeket s határuk a török kiűzése után mint gazdátlan birtok a koronára, onnan pedig nagybirtokos adományosokra szállott.³⁹ Az új birtokosok által felépített falvak lakossága azonban már tekintélyes részében idegen. A vidék újkori fejlődése semmiképpen sem tekinthető a középkori állapot töretlen folytatásának. A török pusztítás a megyének ezt a részét sújtotta legjobban.⁴⁰ 47 középkori faluból csak 11 épült újra. Az újkori település képe, a lakosság társadalmi összetétele a középkorinak mindenben éppen a fordítottja. Önkéntelenül felvetődik a kérdés, mi lett ennek a kisbirtokos rétegnek a sorsa? Bár e probléma vizsgálódásaink határán túl fekszik, mégis érintenünk kellett. A falucskák lakossága vagy valami védhető helyre húzódott be — mint pl. Sarkad⁴¹ és Szalonta — vagy pedig kardján kívül mindenét elvesztve katonának csapott fel. A hajdúság eredetével foglalkozó kutatók véleménye megegyezik abban, hogy a hajdúk legnagyobb része Békés, Bihar és Szabolcs megyéből került ki.⁴² További vizsgálódás lenne hivatva tisztázni, hogy Bocskay népében milyen mértékben volt képviselve a teljesen új életkezdésre szorult délbihari kisnemesség.

³⁸ Szabó: Ugocsa. 171. és k. l.

³⁹ Különösen az Esterházy család szerzett itt nagy birtokokat.

⁴⁰ A pusztítás mértékére l. Kónyi M.: A váradi kincstári uradalom jobbagsága 1718-n. (A bécsi Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV. (1934.) 329. l.)

⁴¹ Márki S.: A sarkadi hajdúk. (Hadtörténelmi Közlemények XXV. (1924.) 33. és k. l.)

⁴² Györffy I.: A hajdúk eredete. Bpest, 1927. és Császár E.: A hajdúság kialakulása és fejlődése. A debreceni Tisza István Tud. Társ. kiadv. VII. 28. Bpest, 1932.